

ПРОЯВИ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ У ЗМІ

Попова О.М., Солодун Л.М.

Маріупольський державний університет

Останнім часом ЗМІ дуже часто використовують мову ворожнечі як інструмент впливу на свідомість аудиторії, формування потрібного владним структурам світогляду. Тому дуже важливо розвивати в суспільстві критичне ставлення до ЗМІ, навчити обробляти прочитану або почуту інформацію зі ЗМІ. Оскільки тема прояви вербальної агресії ще маловивчений і теоретичні дослідження фахівців в цій сфері перебувають на стадії розробки, дана наукова робота може бути самобутнім джерелом для поглиблення знань в сфері використання заборонених в журналістиці висловлювань, зокрема «мови ворожнечі». У роботі виділено найважливіші тези, що дозволяють зрозуміти проблему процесу поширення в сучасних ЗМІ «мови ворожнечі». Робота може служити теоретичним джерелом для практичних занять по медіаосвіті та медіаграмотності. Експериментальна частина дослідження полягає в аналізі контенту сучасних українських та англійських ЗМІ.

Ключові слова: «мова ворожнечі», засоби масової інформації, журналістика, англійські ЗМІ, українські ЗМІ.

Постановка проблеми. Публічні ворожі й дискримінаційні висловлювання на адресу етнічних, расових і релігійних груп, так само іменовані «мовою ворожнечі», включаючи підбурювання до етнічної та релігійної ворожнечі, отримали останнім часом надзвичайно широке поширення. Соціологи фіксують зростання цих настроїв, а ЗМІ, аналітики та громадські організації, міжнародні експерти відзначають неухильне зростання злочинів на ґрунті ворожнечі і незаконних дискримінаційних практик.

Дана тема є надзвичайно актуальною, оскільки ми живемо в багатонаціональній і багатоконфесійній країні, більше того, різні субкультури здійснили величезний ривок у своєму розвитку і поширенні за останні кілька років. Враховуючи те, що в умовах інформаційної війни медіа використовують різноманітні методи впливу на аудиторію, в тому числі і мову ворожнечі, актуальність цієї теми є безперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вивчення явища «мови ворожнечі» займаються ведучі спеціалісти Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка та Академія української преси, Цент медіареформ, проект «Без кордонів».

Оскільки термін «мова ворожнечі» почав використовуватися відносно нещодавно, наукова база досліджень цього явища досі знаходиться у розробці. Важливе місце у сьогочасних інформаційних процесах в Україні займає проект з впровадження медіаосвіти та медіаграмотності у школах та ВУЗах України.

Практична цінність роботи полягає в тому, що дані дослідження можуть використовувати фахівці для формування зайнят з медіакритики, медіаосвіти та медіаграмотності.

В Україні розробкою даної тематики займаються Г.Г. Почепцов, В.Ф. Іванов. У дослідженні використовувалися праці таких вчених, як: Д.С. Аврамов, В.І. Бакштановській, А.Р. Севортьян, М.А. Федотов, М.К. Метнева, М.І. Кожевникова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, спостереження показують, що ЗМІ сьогодні наповнені матеріалами, які яскраво демонструють найрізноманітніші прояви мови ворожнечі. Мова ворожнечі може приймати як форми творчої обробки відомих приказок, так і неприкриту лайку.

Суб'єктом мови ворожнечі найчастіше виступають представники всіх груп населення і систематизувати їх практично немає сенсу. Найчастіше об'єкти мови ворожнечі в свою чергу виступають суб'єктами (агресія у відповідь на агресію). Варто відзначити, що найбільшу швидкість поширення має інформація, опублікована в ЗМІ [1].

Сучасне суспільство не сприймає мову ворожнечі в тій же мірі, що і сприймає свободу слова. Здавалося б, у цьому питанні цілком можна покластися на закон і керуватися тими ж законними нормами, які регулюють життя в нашому суспільстві. Але на практиці все виявляється не так просто й однозначно.

Свобода масової інформації не повинна вступати в конфлікт з такою фундаментальною цінністю демократичного суспільства, як рівність прав громадян. Будь-яке ЗМІ у своїй діяльності може випадково перейти дану грань, але цілеспрямоване порушення даного тендітної рівноваги, особливо що має масовий характер, говорить про назрілий громадському конфлікті, про хворобливого стані суспільства.

У наш час усіма бажана свобода постає в протиставленні з мораллю і безпекою цілих верств населення. Саме тому найважливішим роль тут відіграє високий професіоналізм журналістів. Необхідно впроваджувати та популяризувати норми моралі, культури і духовності – це єдиний спосіб згладити міжнародну ворожнечу.

Мета статті. Метою роботи є вивчення нового явища «мови ворожнечі» та визначення причин, чому його використовують сучасні ЗМІ. Виходячи із зазначеної мети, можна виділити такі задачі:

- 1) вивчити особливості «мови ворожнечі»;
- 2) визначити причини появи «мови ворожнечі» у ЗМІ.
- 3) проаналізувати приклади вживання «мови ворожнечі» у ЗМІ.
- 4) визначити закономірності вживання «мови ворожнечі».

Вирішення всіх цих завдань підсумовується у вирішенні проблеми низького рівня професійної освіти журналістів. У цьому полягає гіпотеза роботи.

Виклад основного матеріалу. Дослідник Дзялошинський І. М. є термін «мова ворожнечі» як «всю сукупність текстів (а також заголовків, фо-

тографій та інших елементів) ЗМІ, прямо або побічно сприяють збудженню національної чи релігійної ворожнечі або хоча б неприязні» [2].

В більшості випадків журналісти використовують «мова ворожнечі» не вкладаючи в нього навмисно того сенсу, який, як виходить у підсумку, несе текст. Одним з об'єктів ворожої риторики журналістів є етнічна приналежність.

Виділяються наступні помилки, допущені авторами публікацій:

1. Журналістська недбалість. Автор, не замислюючись, використовує непотрібні деталі, які можуть в подальшому створювати негативне сприйняття аудиторією конкретної соціальної групи.

2. Некоректний заголовок. На думку Кожевнікової Р. В., заголовок – свого роду реклама. І він привертає увагу читача. У разі, якщо він цікавий, то, найімовірніше, аудиторія захоче познайомитися з публікацією. Нерідкі випадки, коли журналіст використовує помітні заголовки. Хоча, при цьому, в самому матеріалі ніякої сенсації немає.

3. Стилiстичні «спокуси». Журналіст гіперболізує статистичні дані для додання особливої значущості своєї публікації.

4. Змішання соціальної проблематики та етнічної риторики. Іншими словами одна проблема, може обговорюватися в публікації виключно в «національних» межах, хоча насправді розглянутий питання набагато ширше і не зводиться до однієї соціальної групи.

5. Заперечення громадянства за етнічним принципом. Тобто журналіст, говорячи про людину іншої національності і проживає на території конкретної країни, позначає його як іноземця, не беручи до уваги наявність тимчасової реєстрації або громадянства [3].

«Мова ворожнечі» як феномен сучасної комунікації є об'єктом вивчення у різних гуманітарних галузях людського знання, що визначає можливість його дослідження на стику юриспруденції, лінгвістики, психології, соціології, конфліктології, етнології, культурології, філософії та інших дисциплін. Термін «hate speech», що використовується в науково-дослідницькій практиці, має два варіанти перекладу: «мова ворожнечі», «мова ненависті». Найбільшу популярність в науковій літературі отримав перший варіант перекладу. Незважаючи на безліч термінів, які використовуються в науці для позначення негативних висловлювань («словесний екстремізм», «мовна (мовленнева) агресія», «мовленнева демагогія», «мовленневий (мовний) конфлікт», «мовленнєве насильство», «мовна (мовленнева) маніпуляція»), жоден з них не є адекватним синонімом терміну «мова ворожнечі», оскільки позначає або явище, що є його окремим випадком, або поняття, більш широке за обсягом.

Специфіка функціонування «мови ворожнечі» в сучасних ЗМІ обумовлена цілим рядом екстралінгвістичних факторів: соціально-політичних, психолого-культурологічних, комунікативних, правових і етичних [4].

Аналіз соціально-політичних та психолого-культурологічних засад «мови ворожнечі», що впливають на його функціонування в сучасних ЗМІ, свідчить про зміну історичної парадигми, що позначилося не лише на змісті висловлювань з «мовою ворожнечі», але і на темах матеріалів у ЗМІ та публічних виступів.

Соціально-політичні передумови функціонування «мови ворожнечі» у зазначений період сформували два вектори його адресації (негативні висловлювання щодо людини або групи людей, згадка яких у ЗМІ відбувається з урахуванням їх соціального положення, популярності, рівня доходів чи національності). Наявність в ЗМІ інших об'єктів адресації досліджуваного явища (людини або групи людей, словесно дискримінованих за ознакою расової, статевої та вікової приналежності, фізичних вад (інвалідності), релігійної прихильності, сексуальної орієнтації, ідентифікації себе як людини певної біологічної статі, володіння мовою, наявності моральних і політичних поглядів, роду діяльності, зовнішності) пояснюється психолого-культурологічними передумовами функціонування «мови ворожнечі» в даній сфері (формуванням і підтриманням засобами масової інформації негативних стереотипів і відсутністю традиції засудження «мови ворожнечі» в сучасному суспільстві в цілому).

Експерти можуть наводити багато прикладів використання «мови ворожнечі» в українських ЗМІ. За словами Ліхачова, такі випадки не є складом злочину за статтею Кримінального кодексу. За словами експерта, подібні явища не регулюються кодексом, законами, це те, що регулюється, перш за все, на рівні свідомості журналістів, які про це пишуть, на рівні професійних журналістських кодексів.

З метою підтвердження вищесказаних слів, наведемо приклади використання у сучасних ЗМІ «мови ворожнечі». Для аналізу ЗМІ було використано класифікацію «мови ворожнечі» за ступенем ворожості мови (жорстка, середня та м'яка), автором якої є дослідник А. М. Верховський [5]. Це пояснюється тим, що дана класифікація є найбільш повною та дозволяє розглянути це явище з точки зору журналістики.

Аналіз українських ЗМІ на предмет наявності «мови ворожнечі»

З термінів, які можна розцінювати як «мова ворожнечі» в українських ЗМІ найбільш часто використовуються слова «ватник», «москаль», «рашизм» і «Мордор», але існують й інші. Детальніше зупинимося на конкретних прикладах.

Випадки вживання середньої мови ворожнечі:

1. «На російском Киселев-ТВ хорошим тоном считается клеймить Запад менталитетом стукачества». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 01.12.2015 р. Приклад звинувачення у негативному впливі якої-небудь соціальної групи на суспільство, державу.

2. «США не дремлют и сейчас они через свою пятую колонну, через *национал-предателей*, нанесли очередной удар по Российской Федерации». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 01.12.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

3. «Виртуозный хам и *политический киллер*: как Кремль создал Соловьева». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 17.03.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

4. Росія продовжує *красти* вугілля з Донбасу – понад 200 вантажівок за вихідні». Джерело: інформаційне агентство «УНІАН». Дата:

14.12.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

Випадки вживання м'якої мови ворожнечі:

1. На телеканалі «1+1» часто використовують слово «грузин», під яким розуміється керівник Одеської ОДА – Михайл Саакашвілі. Приклад згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

2. На телеканалі «СТБ» вийшов сюжет під час операції у Слав'янську під назвою «Дихлофос для колорадів». Приклад використання твердження про неповноцінність етнічної групи – порівняння з комахами.

3. 27.05.2011 р. на сайті ТСН.ua з'явилося повідомлення «В Криму ісламісти насмерть забили девушку камнями по закону шариата», содержание также подзаголовок «Трое приверженцев ислама забили 19-летнюю девушку камнями за то, что она не оправдала доверия одного из них». Приклад використання твердження про моральні недоліки етнічної групи.

4. «Убити дракона». Джерело: Леонід Пілунський – Кримська світлиця, № 04/05 – 14.02.2010: («...Напевно, всім нам потрібно лікуватися від страху, щоб знати, чому треба вбити в самому собі *руського*...»). Приклад згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

5. «Русский мир и стуканство сегодня почти не отделимы. Везде, где ступает нога российского солдата, практику доносительства вводят мгновенно». Джерело: програма «Гражданская оборона» каналу «ICTV». Дата: 01.12.2015 р. Приклад згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті. М'яка мова ворожнечі.

6. «Вставайте, люди *русские!*» Джерело: програма «Крымское время». Дата: 18.02.2010 р. Приклад створення негативного образу етнічної групи – націоналістичні настрої.

7. «Политологи уверены: такой налог очередной похмелье от «Крымнаш», «Новороссии» и «Новосибирии». Джерело: програма «Гражданская оборона». Дата: 08.12.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

8. «Где *еев* больше: на Западе или в России?» Джерело: програма «Гражданская оборона». Дата: 5.11.2014 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

9. «Как Кремль превратил Россию в *страну-изгой*». Джерело: програма «Гражданская оборона». Дата: 31.03.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

10. «Джемилев стверджує, що *окупанти* відкрито звинувачують кримських татар у зв'язках з турецькою розвідкою». Джерело: інформаційне агентство УНІАН. Дата: 15. 12.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

11. «Дещо про європейський *антиамериканізм*». Джерело: інформаційне агентство УНІАН. Дата: 15. 12.2015 р. Приклад використання згадування назв етнічної групи в зневажливому контексті.

Аналіз англійських ЗМІ на предмет наявності «мови ворожнечі»

Приклади використання жорсткої мови ворожнечі:

1. «ISIS hostage John Cantlie interviewed Paris attacks 'true mastermind' months before atrocity and terrorist made this chilling prediction» (Заручник ІГ взяв інтерв'ю у «істинного натхненника» паризької атаки, які за місяць до цього зробив звирячий і жахливий прогноз).

He urged Muslims in the West to «be wolves on the earth» (він закликав мусульман на Заході «бути вовками на землі») and carry out further attacks (...й продовжувати атаки). Bnghalem told Cantlie, captured by ISIS in 2012: «To all my brothers in France, I say to them; start carrying out individual attacks (...я закликаю *атакувати* окремих особистостей). Be wolves on the earth. For each man amongst you can be equivalent to an entire army. And I say to all the nations of the West that have resolved to attack us, we have also come to strike you, and we are already there to attack you (...ми прийшли *здолати* вас...), (... ми знаходимося тут, щоб *атакувати* вас...). Джерело: «The Daily Mirror». Дата: 03.12.2015 р. Приклад використання прямих і безпосередніх закликів до насильства.

2. «'Russian spy' beheaded by Isil was an 'orphan pressured into spying' people of Russia, you will once again dragged into an unwinnable war. You will not be safe,» the killer says. «We will kill your children for each dead child here, and we will destroy your houses for each destroyed house here. Oh, mothers of Russia, hold on to your sons, otherwise they will face the same fate,» he continued, before murdering Mr Khasiev («ми *в'ємо* ваших дітей за кожного вбитого дитини тут, ми зруйнуємо ваші будинки за кожен будинок тут. Матері Росії, тримайте своїх синів, інакше їх чекає та ж доля»). Джерело: газета «The Telegraph». Дата: 03.12.2015. Приклад використання прямих і безпосередніх заклики до насильства.

Приклади використання середньої мови ворожнечі:

1. «Watch Julian Lewis' powerful speech warning we have 'bogus battalions' instead of 'dodgy dossiers'. There is a general consensus now, that the decision to remove Saddam Hussein was a terrible mistake, but Saddam Hussein was every bit as much of a vicious dictator (...Саддам Хусейн був не більше злісним *диктатором*, ніж Асад...) as we are told that Assad is». Джерело: газета «The Daily Mirror». Дата: 03.12.2015 р. Приклад використання твердження про історичні злочини представника тієї чи іншої етнічної групи.

2. «Russia reveals satellite evidence that 'proves' Turkey is buying Isis oil Turkey was the main consumer of oil stolen by Isis from Syria and Iraq to fund terrorism, Anatoly Antonov, the deputy defence minister, said. «The country's top political leadership, President Erdogan and his family, are involved in this criminal business (...Ердоган і його сім'я залучені до *кримінального бізнесу*...),» he said». Джерело: газета «The Times». Дата: 3.12.2015 р. Приклад використання твердження про кримінальність тієї чи іншої етнічної групи.

Приклади використання м'якої мови ворожнечі:

1. Turkish president now claims Russia is buying oil from Isis

Mr Erdogan had branded Russia's claims as «slander» («Ердоган назвав заяви Росії «накле-

пом»») and said that he would stand down if the allegations were ever proved. Джерело: газета «The Independent». Дата: 4.12.2015 р. Приклад використання твердження про моральні недоліки етнічної групи.

2. «If half of Britain are ‘terrorist sympathisers’ for opposing air strikes, then Isis will win the next election. Opinion polls suggest that half of the population opposes the bombing, so the situation is worse than we thought, with around 30 million terrorist sympathisers (...30 миллионов людей симпатизують *террористам*) – which is quite a worry as it means that Isis could win a general election, as long as its leader didn’t spoil his chances by saying something daft in the TV debates». Джерело: газета «The Independent». Дата: 3.12.15 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

3. «Dozens of MPs were keen to remind us how much Isis hates us (члени парламента хотели напомнить, как сильно ИГИЛ *ненавидит* нас...), which would be a reasonable point. It’s a shame («ганьба, що...») that Benn didn’t have longer to speak, as he could have been impassioned about one more aspect of the rise of Isis, which is that most people agree this was caused – at least in part – by the disastrous invasion of Iraq, which Hilary Benn also voted for». Джерело: газета «The Independent». Дата: 3.12.15 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

4. «Dame Vivienne Westwood has branded politicians «absolute criminal idiots» (...назвав політиків абсолютно *злочинними ідіотами*...) for their failure to tackle climate change». Джерело: газета «The Independent». Дата: 01.12.2015 р. Приклад використання згадки соціальної групи або її представників в принизливому або образливому контексті.

5. «The killer’s camouflage fatigues are widely produced in Russia and were standard issue for separatists fighting in Ukraine, while the white and blue-stripe vest he wears is an iconic part of the uniform of Russian marines and paratroopers (Камуфляжний френч вбивці виробляється в Росії і був стандартом для сепаратистів, що боються в Україні, в той час як білий жилет і

жилет синьої смуги, який вони носять, є культовою частиною уніформи російських морських піхотинців і парашутистів)». Джерело: газета «The Telegraph». Дата: 03.12.2015. Приклад створення негативного образу етнічної групи.

Беручи до уваги результати аналізу української та англійської преси, можна зробити висновки, що усі переглянуті ЗМІ використовують мову ворожнечі. Але існують суттєві відмінності. Наприклад, в українських медіа відсутні приклади застосування жорсткої мови ворожнечі, тоді як у англійських ЗМІ її дуже багато. Це пояснюється тим, що англійські ЗМІ подаються багато інформації щодо війни на Сході та дуже часто використовують цитування ісламських лідерів, які, як відомо не цураються різких слів.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Головний висновок з усього вищесказаного може бути сформульовано таким чином: проблема толерантності ЗМІ є частина ширшої проблеми культурних матриць взаємодії людей. Тому розширення сфери толерантної взаємодії передбачає вирішення низки взаємопов’язаних завдань: зміна самої соціально-економічної реальності з метою зробити її більш ясною, прозорою, умопостигаємою індивідуальною свідомістю; забезпечення переходу від репресивної культури комунікації до діалогічної; формування рефлексивної, раціональної особистості.

Активне вивчення різних аспектів «мови ворожнечі» у ЗМІ почалося відносно недавно, і до теперішнього моменту перетворилося чи не в найактуальнішу тему для дослідження преси та телебачення. Однак виявлення механізмів ворожості на сьогоднішній день залишається маловивченою проблематикою. ЗМІ є впливовим засобом як протидії проявам ксенофобії, стереотипів та забобон, так і, навпаки, джерелом виникнення та поширення нетерпимості та подібних поглядів. При цьому, не завжди усвідомлюється той факт, що їх некоректні матеріали, які вливаються у потік інших нетолерантних суджень, сприяють формуванню негативних уявлень, поглядів, установок та стереотипів у громадськості, росту напруги та конфліктності у нашій поліетнічній спільноті. Таким чином, журналісти, які висвітлюють питання етнічності (інших розрізень людей), мають усвідомлювати високу соціальну відповідальність перед суспільством.

Список літератури:

1. Китайчик М. Правові механізми протидії «мові ворожнечі» у ЗМІ / М. Китайчик // [Режим доступу]: www.medialaw.ru/publications/zip/125/4.htm
2. Дзялошинський І. М. ЗМІ та громадянське суспільство / І. М. Дзялошинський // Актуальні проблеми Європи. – 2008. – № 2. – С. 192-209.
3. Кожевникова Г. В. Мова ворожнечі: типологія помилок журналіста // Прикладна конфліктологія для журналістів / Г. В. Кожевникова. – М., 2006. – С. 95-105.
4. Севортьян А. Р. Відображення мовленнєвого різноманіття / А. Р. Севортьян. – М.: 2005. – 200 с.
5. Верховський О. Мова ворожнечі проти суспільства / О. Верховський. – М.: Центр «Сова», 2007. – 259 с.

Попова Е.Н., Солодун Л.Н.

Мариупольский государственный университет

ПРОЯВЛЕНИЯ ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ В СМИ

Аннотация

В последнее время СМИ очень часто используют язык вражды как инструмент воздействия на сознание аудитории, формирование нужного властным структурам мировоззрения. Поэтому очень важно развивать в обществе критическое отношение к СМИ, научить обрабатывать прочитанную или услышанную информацию из СМИ. Поскольку тема проявления вербальной агрессии еще малоизучена и теоретические исследования специалистов в этой сфере находятся на стадии разработки, данная научная работа может быть самобытным источником для углубления знаний в сфере использования запрещенных в журналистике высказываний, в частности «языка вражды». В работе выделены важнейшие тезисы, позволяющие понять проблему процесса распространения в современных СМИ «языка вражды». Работа может служить теоретическим источником для практических занятий по медиаобразованию и медиаграмотности. Экспериментальная часть исследования заключается в анализе контента современных украинских и английских СМИ.

Ключевые слова: «язык вражды», средства массовой информации, журналистика, английские СМИ, украинские СМИ.

Popova O.M., Solodun L.M.

Mariupol State University

MANIFEST VERBAL AGGRESSION IN THE MASS MEDIA

Summary

Nowadays the media often make use of hate speech as a tool to influence the minds of the audience and form the outlook desired by authorities. Therefore it is very important to develop a critical attitude towards the media in the modern society, learn to handle and understand the information read or heard in the media. As the theme of the manifestation of verbal aggression is not enough studied and theoretical research of experts in this area is still under development, this research paper is a distinctive source for deepening knowledge in the use of prohibited vocabulary in journalism, namely «hate speech». The paper highlights the most important theses which allow us to understand the problem of the spread of «hate speech» in modern media. This work can be a theoretical source for practical training in the field of media education and media literacy. The experimental part of the study is a content analysis of contemporary Ukrainian and English media.

Keywords: «hate speech», mass media, journalism, English media, Ukrainian media.